

A Comparative Study of position of God and Human Position in Islamic and Emerging Mysticisms based on Rumi and Paulo Coelho Works

Kheir al-Nesa Nikpoor^۱

Department of Persian Language and Literature, Sho.C, Islamic Azad
University, Shoushtar, Iran.

Shabnam Hatampoor (Responsible author)

Department of Persian Language and Literature, Sho.C, Islamic Azad
University, Shoushtar, Iran.

Farzaneh Sorkhi

Department of Persian Language and Literature, Sho.C, Islamic Azad
University, Shoushtar, Iran.

Gholamreza Davodipour

Department of Persian Language and Literature, Wt.C, Islamic Azad
University, Tehran, Iran.

Date received:1404/2/26 Date accepted:1404/6/13

Abstract

The basis of concept of mysticism is based on the knowledge of the truth and the realization of peace and happiness of human beings, but the fact is that in practice, multiple, different and sometimes conflicting interpretations of this concept have been made, which has led to the formation of various forms such as religious mysticism (with different sub-branches) and New mysticisms have

^۱ Nessanikpour@gmail.com

^۲ shabnamhatampour@gmail.com

emerged, each emphasizing and focusing on different aspects of mysticism. The important issue is that in Islamic mysticism, the concept of god-centeredness and the approaches of humans' closeness to God are the basis, while in the emerging mysticisms, based on postmodern principles, humans are placed in the center. This study aims to compare the position of God and humans in two schools of Islamic and emerging mysticism with an emphasis on the works of Rumi and Paulo Coelho. The main question of the current research is: "What is the position of God and man in the works of Rumi and Paulo Coelho?" The findings of the research using the analytical descriptive method and library resources showed that in Rumi's works as a representative of Islamic mysticism, God is the centrality and basis of mysticism and the acquisition of knowledge and reaching the truth, but in the works of Paulo Coelho, as a representative of emerging mysticism, man is the basis and centrality of mysticism. This issue can be investigated based on the application of the four concepts of Sharia-oriented versus Sharia-averse, spiritual love versus material love, Christianity versus reincarnation, and rationalism versus anti-rationalism.

Keywords: Islamic mysticism, Emerging mysticism, Rumi, Paulo Coelho, God, Human.

Detailed diagram

۱. Introduction

The concept of mysticism in its first and most basic meaning implies the concept of "knowledge and understanding" and in the term refers to a specific perception through which a person achieves with an emphasis on overcoming sensual issues. Therefore, focusing on and overcoming the inner self and achieving truth (not through reason and experience) is considered the first issue emphasized by mysticism. This concept exists in almost all schools of thought and religion, including Judaism, Christianity, Islam, Buddhism, Stoics, Mithraism, Zoroastrianism, Neoplatonism and even American Indians, but the type of understanding, approaches and strategies for achieving mysticism among the aforementioned schools naturally have many substantive differences from each other. For example, in traditional mysticism, the basis, basis and ultimate goal of mysticism is a specific issue, but in Buddhist mysticism, the basis, basis and ultimate goal of mysticism is the realization or achievement of another specific goal. Also, in the present era, due to the extensive criticisms that have been made of the ideological and pragmatic foundations of religious schools, the view

and reading of traditional mysticism, which is God-centered, God-believing, and God-end, has been abandoned and instead focuses on humanity and human tendencies and the effort to achieve human peace with an emphasis on material desires. Accordingly, the present study has focused its efforts on examining the works of Maulana Jalaluddin Muhammad Balkhi with an emphasis on his *Masnavi* as a representative of Islamic mysticism and the works of Paulo Coelho as a postmodern writer and a representative of emerging mysticism. Therefore, the main goal of the authors in the present study is to provide a reasoned and convincing answer to the question: "What is the position of God and man in the works of Rumi and Paulo Coelho?"

۲. Method

This study, using a descriptive-analytical method, attempts to investigate the main objective, namely, a comparative study of the position of God and man in Islamic mysticism and emerging mysticisms, relying on the works of Rumi and Paulo Coelho. Accordingly, the data collection method is library studies and upstream documents, which were finally examined using an analytical and deductive data method.

۳. Findings

In the present study, Rumi is considered a representative of Islamic mysticism and Paulo Coelho is considered a representative of emerging mysticism in order to present a comprehensive analysis of the position of God and man in these two mystical schools. The findings of the study showed that God in Rumi's thought is a powerful, wise, omnipotent, supremely good, and infinite God who creates all elements of creation in a precise order and with a specific purpose and manages it with prudence and wisdom, and always shows His mercy and grace to all His creatures. However, God in Coelho's mystical thought is a God who is wrong-doing, cruel, unwise, and without a plan. Therefore, from Coelho's point of view, God is not only not considered the agent of absolute goodness and the only source of wisdom, but also has sometimes become the cause of suffering and destruction of many humans with His great and unforgivable mistakes. Regarding the issue of Sharia, Rumi considered religion and Sharia as a beacon for the salvation of mankind, but of course, verbal declaration of adherence and commitment to Sharia was not enough, but it must be manifested in human actions and behavior. Therefore, Sharia was a

comprehensive way to perform religious duties and rituals so that people could abandon vices such as lust, following the self, and corruption and achieve salvation and happiness. Coelho's view on Sharia is completely individualistic and based on individual benefit and pleasure. In fact, Coelho believes that Sharia does not allow for any restrictions or excuses, but happiness can be achieved even with lust, immoral relationships, poetry, and wine. Therefore, the Sharia he is considering is not subject to any moral or religious rules. Another important issue is examining the concept of love in Rumi's and Coelho's thought. Both mystics give a very high status to love. In Rumi's view, love is a divine basis and a way to achieve a true and spiritual beloved, but the love considered by Coelho is completely materialistic, based on the passion and joy of the pleasures of human worldly life. In fact, the love considered by Rumi is the main factor in liberating humans from whims and desires and the main factor in ending the separation between lover and beloved, but the love considered by Coelho is based on any factor and tool that can create passion, joy and happiness in individuals, whether this tool is moral or immoral; divine or demonic. The fifth issue discussed and applied in Rumi and Coelho's thought is the issue of resurrection. Accordingly, Rumi, while having a heartfelt and firm faith in the issue of resurrection, believes that death and resurrection of humans will be fully realized based on rational foundations and religious and Quranic traditions. Therefore, death is not only not the end of human life, but with the occurrence of resurrection and resurrection of humans, the connection and encounter with the true and realized beloved and true salvation will take place. Despite being a Christian, Coelho does not believe in resurrection and is a supporter of the idea of reincarnation and believes that humans will return to life after death and nonexistence in another human form. Finally, regarding the issue of rationalism, at first glance, Rumi may be considered an enemy of rationalism, but the reality is that Rumi is an enemy of partial reason and a serious supporter of universal reason. A reason that, in his opinion, deals with the nature of things and affairs and is accompanied by certainty and peace of mind. However, Coelho is a serious critic of any kind of reason, thought, and rationality and has focused all his attention and emphasis on love, intuition, and the human heart. Coelho refers to love as a supreme gift and believes that the human heart is the most appropriate and best guide to happiness, so one should follow it and listen to its call. Therefore, in the face of love and the call of the heart, reason and reasoning have no basis or validity in Coelho's mystical thought.

۴. Conclusion

Due to the close connection between mysticism and literature, Islamic mystics considered literary language, especially poetry, as a suitable medium for expressing their thoughts, and for this reason, the poet's Divan of Mystics can be considered one of the most valuable mystical sources. This issue has been especially prominently crystallized in the works of Rumi. On the other hand, today, the works of Paulo Coelho, who is ranked among the emerging mystics, are mostly novels and have a large number of readers for whom understanding the principles of his thoughts is very important, and awareness of these principles is the best criticism of such emerging mystics. Therefore, after examining the principles of theology and anthropology in his works, in the discussion of theology, his views on the knowledge of God, His attributes and worship, and in the subject of anthropology, the position of man in creation, his duty in the world and the knowledge of his essence should be addressed.

Keywords: Islamic mysticism, Emerging mysticism, Rumi, Paulo Coelho, God, Human.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

انگاره های دووجهی خداوانسان در عرفان اسلامی ونوظهور براساس بررسی تطبیقی آثار مولوی و

پائولو کوئیلو

خیرالنسا نیکپور

گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد شوشتر، دانشگاه آزاد اسلامی، شوشتر، ایران.

شبنم حاتم‌پور (نویسنده مسئول)

گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد شوشتر، دانشگاه آزاد اسلامی، شوشتر، ایران.

فرزانه سرخی

گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد شوشتر، دانشگاه آزاد اسلامی، شوشتر، ایران.

غلامرضا داوودی‌پور

گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد تهران غرب، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۲/۲۶ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۶/۱۳

چکیده

اساس مفهوم عرفان مبتنی بر شناخت حقیقت و تحقق آرامش و سعادت انسان‌هاست؛ اما واقعیت این است که در عمل خوانشی متکثر، متفاوت و بعضاً متضاد از این مفهوم صورت پذیرفته است که این موضوع منجر به شکل‌گیری نحله‌های مختلفی همچون عرفان مذهبی (دارای زیرشاخه‌های مختلف) و عرفان‌های نوظهور شده است، که هر یک بر وجوه مختلفی از عرفان تأکید و تمرکز نموده‌اند. مسأله مهم آنجاست که در عرفان اسلامی، مفهوم خدامحوری و رویکردهای قرابت انسان‌ها به خداوند اساس و مبناست؛ حال آنکه در عرفان‌های نوظهور و براساس مبانی پست مدرنی انسان‌ها در محوریت قرار می‌گیرند. براین اساس، هدف پژوهش حاضر بررسی تطبیقی جایگاه خداوند و انسان در دو مکتب عرفان اسلامی با تأکید بر آثار مولوی و عرفان‌های نوظهور با تأکید بر آثار پائولو کوئیلو است. سوال اصلی پژوهش حاضر عبارت است از: «در آثار مولوی و پائولو کوئیلو جایگاه خداوند و انسان چگونه است؟». یافته‌های پژوهش با استفاده از روش توصیفی تحلیلی و بهره‌گیری از منابع کتابخانه‌ای نشان داد در آثار مولوی به عنوان نماینده عرفان اسلامی، خداوند محوریت و مبنای عرفان و کسب معرفت و نیل به حقیقت است؛ اما در آثار پائولو کوئیلو، به عنوان نماینده عرفان‌های نوظهور، انسان مبنا و محوریت عرفان قرار دارد. این موضوع بر اساس تطبیق مفاهیم چهارگانه شریعت محوری در

برابری عشق معنوی در برابر عشق مادی، معادباوری در برابر تناسخ پذیری و عقل گرایی در برابر عقل ستیزی قابل بررسی است.

واژگان کلیدی: عرفان اسلامی، عرفان نوظهور، مولوی، پائولو کوئیلو، خداوند، انسان.

۱- مقدمه

عرفان در نخستین و اصلی ترین معنای خود دلالت بر «شناخت و پی بردن» دارد و در اصطلاح به ادراک خاصی اطلاق می شود که انسان از طریق آن با تأکید بر غلبه بر مسائل نفسانی به معرفت می رسد. بنابراین، تمرکز و غلبه بر باطن و نیل به حقیقت (نه از طریق عقل و تجربه)، نخستین موضوع مورد تأکید عرفان محسوب می شود. این مفهوم تقریباً در تمامی مکاتب اندیشه‌ای و مذهبی اعم از یهودیت، مسیحیت، اسلام، بوداییسم، رواقیون، میترائیسم، زرتشتیان، افلاطونیان جدید و حتی سرخ پوستان آمریکا وجود دارد. اما نوع برداشت، رویکردها و راهکارهای نیل به عرفان در میان مکاتب مذکور بالطبع تفاوت‌های ماهوی زیادی با هم دارند. به عنوان مثال، در عرفان سنتی اساس، مبنا و هدف غایی عرفان یک موضوع خاص است اما در عرفان بودایی اساس، مبنا و هدف نهایی عرفان، تحقق یا نیل به یک هدف خاص دیگر. همچنین، در عصر حاضر، به سبب نقدهای گسترده‌ای که به مبانی اندیشه‌ای و پراگماتیستی مکاتب مذهبی وارد شده است، نگاه و خوانش عرفان سنتی که ماهیتاً خدامحور، خداوور و خداغایت است را وانهاده و بجای آن بر انسانیت و گرایشات انسانی و تلاش برای تحقق آرامش انسان‌ها بر خواسته‌های مادی تأکید می‌کند. البته بایستی به این نکته مهم اذعان داشت که در عرفان‌های نوظهور عصر کنونی، الزاماً خداوآوری و خدامحوری نفی و یا نکوهش نمی‌شود بلکه این موضوع که اساس عرفان خدامحوری و نیل به خداست، مورد تأکید و پذیرش نهایی نمی‌باشد. بر این اساس، در تحقیق حاضر تلاش می‌شود به مفهوم عرفان از دو منظر عرفان سنتی با تأکید بر آثار مولوی و عرفان‌های نوظهور با تأکید بر آثار پائولو کوئیلو پرداخته شود.

۱-۱- بیان مسأله

اصطلاح عرفان دلالت بر ارتباط معنوی و درونی انسان‌ها با خداوند دارد. بر این اساس مبناي نخست عرفان، معرفت، شناخت و عبادت خداوند از طریق تزکیه نفس و روح است (حسن زاده آملی، ۱۳۹۸: ۱۳). عبدالرزاق کاشانی عارف مشهور قرن هفتم در این رابطه معتقد است: «عرفان حالتی است که از شناخت قلبی خداوند از سوی عارف حکایت می‌کند» (کاشانی، ۱۳۹۶: ۵۷). مرتضی مطهری نیز در تبیین مفهوم عارف معتقد است: «عارف کسی است که ضمیر خود را از توجه به غیر خدا بازدارد و متوجه عالم قدس نماید تا نور حق به آن

بتابد.» (مطهری، ۱۴۰۲: ۱۶۲). از دیدگاه ابوعلی سینا نیز تمامی سیمای وجودی و عملی عارف برای نیل به حق (خداوند) و معرفت اوست: «عارف، حق (خدا) را می خواهد نه برای چیزی غیر حق و هیچ چیزی را بر معرفت حق ترجیح نمی دهد، و عبادتش برای حق، تنها به خاطر این است که او شایسته عبادت است و بدان جهت است که عبادت رابطه ای است شریف، فی حد ذاته نه به خاطر میل و طمع در چیزی یا ترس از چیزی.» (حکمت، ۱۳۹۸: ۳۱۶). بنابراین، حسب تعریف اسلامی از عرفان سه مفهوم کلان معنویت، توجه باطنی به خداوند و گرایش قلبی به حق گرایی مهمترین مسائل مرتبط با عرفان محسوب می شوند. این برداشت از عرفان قابل تسری در تمامی مکاتب و مبانی اندیشه ای نیست بلکه برداشت های متکثر و بعضاً متفاوتی از مفهوم عرفان، کارکردها و اهداف آن وجود دارد. در واقع، هرچند هدف نهایی عرفان نیل انسان به آرامش و تسلی اوست اما مسأله مهم شیوه ها و رویکردهای دستیابی و نیل به این آرامش و تسلی است. اینجاست که طیف وسیعی از خوانش ها و رویکردهای مختلف از مکاتب فکری، مذهبی وایدئولوژیکی با محوریت عرفان مطرح می شود. بر این اساس، عرفان را می توان در قالب و نحله های مختلفی تفکیک نمود. در یکی از این دسته بندی ها، عرفان ذیل دو نحله سنتی (مذهبی) و نوظهور قرار می گیرد.

اصطلاح عرفان نوظهور، در یک معنای کلی به کلیه گروه های معنویت گرایی اطلاق می شود که از سال ۱۸۰۰ میلادی به بعد بر اساس مبانی مدرنیسم به ویژه سکولاریسم، عقل گرایی ابزاری و اومانیزم سعادت انسان معاصر را مد نظر داد (ماری شیمل، ۱۴۰۱: ۲۶). اینگونه از عرفان که مدعی رستگاری، شادی و آرامش درونی بشر است تفاوت های ماهوی عمیقی با عرفان اسلامی و سنتی داشته و بعضاً در تقابل با یکدیگر قرار می گیرند. به طور کلی، مهمترین و اصلی ترین تفاوت و تمایز ماهوی این عرفان با عرفان اسلامی در غایت و هدف آن است به نحوی که در عرفان اسلامی غایت خداست اما در عرفان نوظهور، الزاماً غایت خدا نبوده بلکه هدف نهایی آرامش انسانی است. به دیگر سخن، اگر هدف غایی عرفان اسلامی را خدامحوری و فناء فی الله بدانیم، این هدف در عرفان نوظهور اصل و مبنا نمی باشد (عروج نیا، ۱۴۰۰: ۹۴). بنابراین خدامحوری عامل اصلی افتراق عرفان اسلامی و نوظهور می باشد اما در نفس مفهوم معنویت با یکدیگر اشتراک دارند.

بر این اساس، پژوهش حاضر مساعی خود را به بررسی آثار مولانا جلال الدین محمد بلخی با تأکید بر مثنوی او به عنوان نماینده عرفان اسلامی و آثار پائولو کوئیلو به عنوان نویسنده پست مدرن و نماینده عرفان نوپدید معطوف نموده است. لذا هدف اصلی نویسندگان در پژوهش حاضر ارائه پاسخی مستدل و متقن بدین سوال است که: «در آثار مولوی و پائولو کوئیلو جایگاه خداوند و انسان چگونه است؟» پژوهش حاضر به دنبال تحقق دو هدف اصلی است. نخست به دنبال شناخت جامعی از مفهوم عرفان سنتی با تأکید بر آثار مولوی و عرفان های

نوظهور با تأکید بر آثار پائولو کوئیلو است و دوم آنکه از آنجایی که مفهوم عرفان، بخش مهمی از رویکردهای ادبی، فرهنگی، مذهبی و هویتی کشورها و جوامع را تحت الشعاع خود قرار می‌دهد، لذا تلاش می‌نماید تا به خوانندگان این اثر مولفه‌ها و مفاهیم اصلی عرفان سنتی و نوظهور را نشان دهد.

۲-۱- اهمیت و ضرورت

اهمیت پژوهش حاضر را می‌توان با تأکید بر دو موضوع کلان مورد بررسی قرار داد. نخست آنکه به دلیل ارتباط نزدیک عرفان با ادبیات، عرفای اسلامی، زبان ادبی به ویژه شعر را ظرف مناسبی برای بیان اندیشه‌های خود قلمداد نموده و به همین سبب، دیوان عارفان شاعر را می‌توان از ارزشمندترین منابع عرفانی به شمار آورد این موضوع به ویژه در آثار مولانا تبلور برجسته‌ای یافته است. دوم آنکه امروزه آثار پائولو کوئیلو که در رده عرفان‌های نوظهور جای گرفته است، بیشتر در غالب رمان بوده و خوانندگان پر شماری دارد که برایشان درک اصول اندیشه‌های وی بسیار مهم است و آگاهی از این اصول خود بهترین نقد بر این گونه عرفان‌های نوظهور است از این رو لازم است تا پس از بررسی اصول خداشناسی و انسان‌شناسی در آثار وی، در بحث خداشناسی به نظرات او در شناخت خدا، صفات و پرستش او و در باب انسان‌شناسی نیز به جایگاه انسان در آفرینش، وظیفه او در دنیا و شناخت ذات او پرداخته شود. در خصوص ضرورت انجام پژوهش کنونی نیز بایستی اذعان داشت که نویسندگان با بررسی جامع در میان پایگاه‌های علمی و مطرح کشور، به پژوهشی که به صورت جامع به بررسی تطبیقی جایگاه خدا و انسان در عرفان اسلامی و عرفان‌های نوظهور با تکیه بر آثار مولانا و پائولو کوئیلو پرداخته باشد، مواجه نشدند و این امر، ضرورت نخست انجام پژوهش حاضر است. از طرفی، بررسی مفهوم معنویت در میان عرفان‌های نوظهور نیز بسیار مهم است زیرا در عصر حاضر به سبب سهولت دسترسی به منابع نوین معرفت و عرفان، طیف وسیعی از افراد شناخت جامع و کاملی از معنویت‌های نوظهور، مبانی فکری و کارکردها و نیز نواقص مطرح شده در آنها ندارند. بنابراین تفکر و تعمق در شناخت عرفان ناب و راستین نیز ضرورتی گریزناپذیر محسوب می‌شود.

۳-۱- روش پژوهش

پژوهش حاضر با استفاده از روش توصیفی تحلیلی سعی در بررسی هدف اصلی یعنی بررسی تطبیقی جایگاه خدا و انسان در عرفان اسلامی و عرفان‌های نوظهور با تکیه بر آثار مولانا و پائولو کوئیلو دارد. بر این اساس، شیوه جمع‌آوری داده‌ها از نوع مطالعات کتابخانه‌ای و اسناد بالادستی است که در نهایت با روش تحلیلی و استنتاجی داده‌ها بررسی شدند.

۴-۱- پیشینه پژوهش

همانگونه که در بخش ضرورت پژوهش بدان اشاره شد، تاکنون پژوهش مستقل و جامعی با موضوعیت تحقیق حاضر به انجام نرسیده است و این موضوع، نخستین و اصلی ترین وجه نوآوری پژوهش کنونی است. از طرفی، طیف وسیعی از تحقیقات با موضوع عرفان به صورت اعم و عرفان مولوی یا کونیلو به صورت اخص انجام شده است. با این حال، نویسندگان برخی از مهمترین و جدیدترین پژوهش های صورت گرفته که به نحوی با عنوان و محتوای پژوهش حاضر مرتبط بوده اند را در ذیل بررسی خواهند نمود.

- کاظمی ومیرباقری فرد(۱۴۰۲). در مقاله ای با عنوان: «تحلیل و بررسی تطبیقی انسان شناسی در آراء مولوی و ابن عربی» به این نتیجه دست یافتند که مولوی به عنوان عارف بزرگ سنت اول که وسیع ترین مجال را برای طرح دیدگاه های این سنت در حوزه انسان شناسی فراهم کرده است و محیی الدین ابن عربی به عنوان چهره برجسته سنت دوم عرفانی که آرا و اندیشه های عرفانی وی، الهام بخش بسیاری از بزرگان عرفان و ادب اسلامی بوده است. مقاله حاضر، از طریق مقایسه و تطبیق دیدگاه های مولوی و ابن عربی درباره کلیات مبانی انسان شناسی، بررسی مراتب انسان و تبیین ویژگی های انسان های کمال یافته، به این پرسش پاسخ می دهد که آیا نظام فکری و مبانی عرفانی این دو عارف پرآوازه، متفاوت از یکدیگر اند.

- احمدی و ایزدی (۱۴۰۲) با عنوان: «آسیب شناسی هویتی عرفان های نوظهور» به این نتیجه دست یافتند که با توجه به اینکه یک چالش بنیادین بین هویت های ایجابی این معنویت های مدرن با هویت اسلامی-ایرانی کشور و در واقع انقلاب اسلامی وجود دارد، عدم درک صحیح و شناخت این پدیده می تواند تبعاتی را متوجه آینده ی انقلاب اسلامی خواهد نمود، چرا که معنویت های نوپدید برگرفته از مبانی نظام لیبرال دموکراسی با حرکتی نرم و خزننده به دنبال عرفی (سکولار) نمودن معنویت می باشند که بالتبع در مخالفت صریح با معنویت الهی منبعث از اسلام ناب و انقلاب اسلامی می باشد، رشد و نفوذ این گروه ها در بلندمدت با توجه به انحرافی که ناآگاهانه در ذهن مخاطب از معنویت ایجاد می کند، می تواند هویت افراد را تحت تاثیر قرار داده و باورهای دینی را خدشه دار نماید، به همین دلیل شناخت و مدیریت آن لازم و تنها در پرتو بصیرت صورت می گیرد.

- تقوی (۱۴۰۱) در پژوهشی با عنوان: «نگاه تطبیقی و مقارنه ای به عرفان اسلامی و عرفان های نوظهور» به این نتیجه دست یافت که در حوزه مشترکات هر دو عرفان، در پی التیام رنج های روانی و زیبا دیدن جهان و قابل تحمل بودن همه چیز و صلح کل و صحبت از عشق و شادی و آرامش و تحقیر عقل جزئی با یگدیگر مقارن و یار و رفیق بوده؛ ولی فطرت پذیری نه فطرت گریزی، تکلیف مداری بجای بی مسئولیتی، پاسخ به نیازهای اصلی انسان بجای نیازهای فرعی، حقیقت جویی بجای خرافه پرستی، از ممیزات عرفان اسلامی در مقایسه با عرفان های نوظهور است.

-وحدیدی و آذر مکان (۱۴۰۱) در پژوهشی با عنوان: «بررسی تطبیقی عرفان مولوی و جبران خلیل جبران» به این نتیجه دست یافتند که جبران و مولانا به علت آن نگاه توحیدی خاص و دیدن خدا در همه چیز، کل عالم هستی را زنده میدانند؛ اما کشف این حقیقت مستلزم رسیدن به یک اشراق است؛ اشراقی که فراتر از استدلال و منطق هندسی و خشک است. در نگاه آنها همه ادیان و مذاهب ارزش خاص خود را داراست و از هر دلی راهی به خدا هست. این نگاه باعث عمیق تر شدن فضایل اخلاقی در این دو شاعر شده است؛ هر دو تقلید کورکورانه را نکوهش میکنند و عبادت برای کسب منافع شخصیت را پایین ترین درجه عبادت می دانند. آدمی را از وسوسه های نفس بر حذر می دارند، برای زمان حال فارغ از گذشته و آینده مقام ارجمندی قایلند. هر دو موسیقی را جلابخش روح می دانند و آن را ابزاری شریف برای سلوک فرد می شناسند؛ فردی که قرار است «انسان کامل» گردد.

-افراسیابی و همکاران (۱۴۰۱) در مقاله ای با عنوان: «بررسی انتقادی عرفان پائولو کوئیلو با نگاهی به نهج البلاغه» به این نتیجه دست یافتند که پائولو کوئیلو با خلق داستان های جذاب مخاطبان زیادی را به خود جذب کرده است. با این که در ادبیات مختص به خودش گاهی مبانی صحیح و قابل درکی را ارائه داده است، ولی در بین آنها مباحثی که تعداد آن ها نسبتاً زیاد است افکاری مانند خدای خطاکار! رسیدن به رؤیای شخصی، تعریفی اشتباه از عشق و اعتقاد به سحر و جادو را به ذهن مخاطب القا می کند. و چون ادعای عرفانی نو و تفکری جدید ندارد و ضوابط خاصی در نظر نگرفته است، فرد بدون این که متوجه باشد دستخوش این القانات می شود.

۱-۵- چارچوب مفهومی؛ عرفان

«عرفان»، یعنی شناختی که از دریافت های باطنی، بر اثر سیر و سلوک و مجاهدت با نفس بدست می آید. عرفا عقیده دارند برای رسیدن به حق و حقیقت بایستی مراحل را طی کرد تا نفس بتواند از حق و حقیقت بر طبق استعداد خود آگاهی حاصل کند و تفاوت آنها با حکما آن است که تنها گرد استدلال های عقل نمی گردند، بلکه مبنای کار آنها بر شهود و کشف است (جعفری، ۱۴۰۱: ۸).

۱-۵-۱- موضوع عرفان

ابن ترکه نویسنده تمهید القواعد معتقد است که موضوع عرفان «به لحاظ مفهومی عام تر از تمام موضوعات باشد و از جهت حیطه و گستره، اتم از دیگر موضوعات و علوم باشد و نیز آشکارترین معنا برای انسان و ابتدایی ترین تصور و تعقل باشد. و تمامی این صفات را در کلمه وجود مطلق گرد آمده می بیند» (ابن ترکه اصفهانی، ۱۴۰۰: ۵۳). قیصری نیز موضوع عرفان را «ذات احدیت و نصرت ازلی و صفات سرمدی او می داند» (یثربی، ۱۳۹۹: ۳۱۷). شاید بتوان گفت از آنجا که در بینش عرفا، وجود و موجود حقیقی همان ذات احدی و

صفات و نعوت اوست و به جز او در دیار هستی، حقیقتی نیست؛ پس بحث از ذات حضرت حق، بحث از تمام عالم هستی است و لذا هرچند تعبیر قیصری با تعبیر ابن ترکه تفاوت دارد ولی مراد هر دو یکی است.

۲-۵-۱- مشخصات عرفان

قیصری می گوید: «مسائل عرفان عبارتند از چگونگی صدور کثرت از حضرت حق و چگونگی بازگشت این کثرت ها به او و بیان مظاهر اسماء الهی و نعوت ربانی و کیفیت بازگشت اهل الله به سوی او و نحوه سلوک و مجاهدات و ریاضات اهل الله و بیان نتایج دنیوی و اخروی یکایک اعمال و افعال و اذکار به گونه ای که در عالم حقیقت و واقع، ثابت است». (فضلی، ۱۴۰۱: ۱۰۹). نکته مهم آنکه در عرفان علم تنها کافی نیست و عمل اساس کار است و علم محصول عمل محسوب می شود و لذا عرفان به عرفان عملی و عرفان نظری تقسیم می شود (یاری، ۱۴۰۰: ۱۱). عرفان، جهان خارج را واقعی دانسته و برای آن وحدتی حقیقی قائل است که هم دارای ظاهر است و هم باطن و باطن آن حقیقت محض است. عرفا در عین پذیرش استدلال و علم حصولی، اصالت را به ارتباط حضوری و شهودی بین انسان و حقیقت می دهند. هدف عارف رسیدن به حقیقت واحد عینی و اتحاد با آن و فناء در آن است. و بقای انسان را در همین وصول و اتحاد می بیند و البته در این راه ریاضت و مجاهده است که انسان را به هدف می رساند (حسن امین، ۱۳۹۸: ۲۳). نکته مهم دیگر آنکه عشق جزء مسائل اساسی عرفان است. عشق از تمام مخلوقات سریان می کند، در ذات حق نیز عشق است که تجلی می کند و عالم خلق می شود. انسان جزء مهمترین مباحث عرفان است. انسان مظهر تام و تمام خداست. عالم کبیر است و در مقابل جهان، انسان صغیر است. آدمی پیش از جهان موطنی دارد که اصل اوست و به آن جا بازگشت خواهد کرد و لذا در این جهان به شدت احساس غربت می کند. عرفا برای بیان اغراض خود از اصطلاحات خاصی استفاده می کنند که بیشتر حالت رازگونه دارند و تلاش می کنند معارف آنها در میان عامه رواج نیابد، همانند: وقت، حال، مقام، قبض و بسط، جمع و فرق، غیبت و حضور، ذوق، شرب، سکر، محو و محق و محو، خواطر، هویت و حقیقة الحقایق، احدیت و عماء، محبوبین و محبین، وجد و شهود و عیان و مکاشفه و تلوین و تمکین (شایگان، ۱۴۰۲: ۱۶۶-۱۶۷).

۳-۵-۱- عرفان نوظهور

اساساً عرفان نوظهور تلاشی است در راستای تحقق سه اصل اومانیسیم، سکولاریسم و عقل گرایی. در این میان، مبانی اصلی این نوع عرفان همچنان در وضعیت پست مدرن باقی است و تنها عقل گرایی، یعنی عقل جزئی و مادی که برای برآورده نمودن تمایلات و برآوردن تمنیات دنیایی انسان به کار می آید، مورد تردید قرار گرفته است. خود بنیادی انسان به عنوان فاعل شناخت با عقل جزئی متزلزل شده اما هنوز انسان، خود بنیادی خویش

را ترک نکرده است، بلکه راه‌های غیرعقلی را برای جبران کاستی‌های خرد مادی در برآوردن آرزوهایش به کار آورده و می‌آزماید (همتی، ۱۴۰۱: ۴۲).

به طور کلی، در مقایسه عرفان‌های نوظهور با عرفان اسلامی موارد ذیل را می‌توان مطرح نمود:

۱. عرفان اسلامی ماهیتی خدامحور دارد، در حالی‌که عرفان‌های نوظهور و یا به عبارتی دیگر تعالیم باطنی غرب حقیقتی انسان‌محور دارند؛

۲. در عرفان اسلامی، سالک راه از آغاز به بندگی و سرسپردگی در برابر خدا دعوت می‌شود؛ در حالی‌که در تعالیم عرفانی جدید، چنین نیست و انسان را به خویشستن دعوت می‌کند؛

۳. عرفان اسلامی، عشق به خدا را در گرو دل از دوست داشتن می‌خواند؛ در حالی‌که عرفان‌های نوظهور، آدمی را به دوست داشتن و تکیه بر خویش فرا می‌خواند؛

۴. عرفان اسلامی انسان را به فرمانبرداری محض از خدا فرا می‌خواند؛ حال آن‌که فرامین عرفان‌های نوظهور فرامین الهی نیستند.

پژوهش حاضر نیز با مبنا قرار دادن مباحث مرتبط با عرفان اسلامی و نوظهور سعی در تحلیل و تبیین واقع بینانه و به دور از هرگونه داوری ارزشی در آثار مولوی و پائولو کوئلیو دارد که در ادامه بدان خواهیم پرداخت.

۲- بحث و بررسی

خداوند در اندیشه مولانا و پائولو کوئلیو

اساس اندیشه مولانا بر خدامحوری و شناخت ذات خداوند و نهایتاً راهکارهای وصل و نیل به معشوق حقیقی که همان خداوند باشد، هست. مولانا معتقد است خداوند یگانه و نامتناهی و خیر مطلق بوده و برای انسان نیز قابل توصیف و در همه مکان‌ها و زمان‌ها متجلی است. از طرفی، در هستی‌شناسی مولانا باید به این نکته مهم توجه نمود که در یک سوی این هستی، خداوند قرار دارد که نامتناهی، ازلی و ابدی است و در سوی دیگر، جهان متناهی، حادث و زوال‌ناپذیر حضور دارد. فاصله میان این دو جهان را حضور انسان پر می‌کند. مولانا جهان طبیعت را با همه عظمت آن متناهی محسوب نموده که در برابر عظمت خداوند ذره‌ای ناچیز است و از آنجایی که جهان متناهی است و محاط درک و فهم انسان می‌شود، پس آن ازلیت و ابدیت هم ندارد. بنابراین، جهان مولانا حادث و زوال‌ناپذیر بوده و حادث و مخلوق به اراده و قدرت خداوند است که هر لحظه مستفیض از فیض جاری الهی است و به لطف و مشیت خداوند هر لحظه هستی جدیدی در مجرای قوانین، به موجودات اعطا می‌شود:

قرن‌ها بگذشت این قرن نوی است
 ماه آن ماه است و آب آن آب نیست
 (مولوی، ۱۴۰۰، دفتر ششم: ۲۳۹)
 بنابراین، مسأله محوری مثنوی، توحید است. مولانا خدامحور است؛ هرچه هست خداست، فعل او و صفات و اسماء او. مولانا وجود خدا را ثابت و مشهود می‌داند و اثبات خدا را با دلایل عقلی غیر مفید و نارسا می‌داند؛ وجود خدا به نظر مولانا ثابت و مشهود است:

آفتاب آمد دلیل آفتاب
 گز دلالت باید از وی رو متاب
 (همان، دفتر اول: ۲۶)

به طور کلی، مولانا در موضوع قدرت، حکمت و تدبیر خداوند به استدلالات ذیل تمسک می‌جوید:
 ۱. حدوث جهان دلیلی بر وجود قدرتی ازلی، ابدی و توانمند است لذا به عقیده مولوی دعوی منکران حدوث جهان ناشی از کوتاه نظری و قصور ادراک آنان است:

پشه کی داند که این باغ از کی است
 کوبهاران زاد و مرگش دردی است
 (همان، دفتر دوم: ۲۳۲۱)

۲. به عقیده مولوی، هستی، ظهور حق و عالم خلقت مراتب ظهور و تجلی خداوند می‌باشد و آفرینش همواره در تغییر و تبدل است و آنچه ثابت و دائم است ذات حق می‌باشد:

هر نفس نو می‌شود دنیا و ما
 عمر همچون جوی نو نو می‌رسد
 بی‌خبر از نو شدن اندر بقا
 مستمری می‌نماید در جسد
 (همان، دفتر اول: ۲۵)

۳. مولوی بر اساس برهان محرک- نامحرک که در میان فلاسفه قدیم رایج بوده است نیز خداوند و محوریت مطلق وی را ثابت می‌کند و معتقد است تمامی تحرکات موجودان منبعت از وجود و حضور خداوند و تابع اراده و عزم قدرت بی‌انتهای اوست:

جنبش ما هر دمی خود اشهد است
 گردش سنگ آسیا در اضطراب
 که گواه ذوالجلال سرمد است
 اشهد آمد بر وجود جوی آب
 (همان، دفتر پنجم: ۳۳۱۶-۳۳۱۷)

ما همه شیران ولی شیر علم

حمله شان از باد باشد دم به دم

حمله شان پیداست و ناپیداست باد

آن که ناپیداست هرگز کم مباد

(همان، دفتر چهارم: ۶۰۳)

خداوند در اندیشه پائولو کوئیلو برخلاف مولوی که منشأ خیر، قادر مطلق، عامل تمام تحرکات و حیات و ممات مخلوقات می باشد، خدایی است خطاکار، ظالم، بی حکمت و بی برنامه که در ادامه بدان خواهیم پرداخت:

۱. خداوند خطاکار: در داستان «شیطان و دوشیزه پریم»، وقتی خارجی با ندای درونش گفتگو می کند تا علت و منشأیی برای شرّ بیابد، ندای درونش به او می گوید: «تلاش برای کشف دلیل وجودیات بی فایده است. اگر توضیحی می خواهی می توانی به خودت بگویی من روشی هستم که خدا برای تنبیه خودش یافته است؛ تنبیه خودش به خاطر اینکه در یک لحظه غفلت، تصمیم گرفت جهان را خلق کند.» (کوئیلو، ۱۴۰۱: ۱۰۹).

۲. خداوند ظالم: به زعم کوئیلو از هنگامی که در این دنیا قضاوت اختراع شد، خداوند عادل نبوده است. اولین قضاوت مربوط به نافرمانی آدم و حوا است. این نافرمانی، سرپیچی از یک قانون غیر منطقی و عجیب بود. بی عدالتی هم چنان ادامه پیدا کرد تا اینکه چند قرن بعد، وقتی خدا به رحم آمد و پسرش را فرستاد تا جهان را نجات دهد، پسرش در همان بی عدالتی سقوط کرد که خودش آفریده بود و چهار میخ به صلیب دوخته شد (کوئیلو، ۱۴۰۳، الف: ۱۶۸). وی در این عبارات چنین القاء می کند که از کارهای خداوند اصلاً نباید توقع عدالت داشت: «خداوند حتی نسبت به پیامبر خود نیز چنین است. با وجودی که موسی (ع) رنج بسیار در راه او برد، در پاسخ آن همه لطف موسی (ع)، اجازه نداد او به سرزمین موعود گام نهند» (کوئیلو، ۱۴۰۲، الف: ۱۹۴). نتیجه ای که پائولو می گیرد، این است که خدا ظلم می کند. پس ما هم می توانیم عادل نباشیم: «از ترس کشیش ها، مراسم روز آمرزش را به ابتکار خود در آیین آنها آورده بود. در روز آمرزش، مردم باید دو فهرست تهیه می کردند. فهرستی از گناهانشان و فهرستی از گناهان خداوند. پس از اعتراف به گناهانشان، آمرزش می طلبیدند و پس از خواندن فهرست بی عدالتی های خدا با او معامله می کردند: خدایا من نسبت به تو نامنصف بوده ام و تو نسبت به من نامنصف بوده ای. پس چون امروز روز آمرزش است، تو گناهان مرا فراموش می کنی، من گناهان تو را و می توانیم یک سال دیگر با هم ادامه دهیم (کوئیلو، ۱۴۰۱: ۱۷۸).

۳. خداوند بی حکمت: از دیدگاه کوئیلو، خداوند در آفرینش خود، نه تنها بر اساس و مبنای حکمت اقدام نکرده است که خلقت جهان و موجودات آن اشتباهی راهبردی از جانب خداوند به شمار می‌رود. استدلال کوئیلو در این رابطه ین موضوع است که خطا و گناه آدم و حوا در بهشت، خداوند را از یکنواختی روند زندگی آنان کسل نموده و سپس درخت ممنوعه را در وسط بهشت کاشت تا کمی داستان خلقت جالب‌تر و مهیج‌تر شود. همچنین به عقیده کوئیلو، بی حکمتی خداوند بایستی از طریق عذرخواهی از بندگانی که قصد ندارند در این دنیا بمانند، با بخشندگی آنان را زودتر از شر مصایب این جهان راحت کند، محقق شود: «اگر خدا وجود داشته باشد، در مورد موجوداتی که تصمیم می‌گیرند این زمین را زودتر ترک کنند، بخشنده خواهد بود و شاید از اینکه ما را وادار کرده وقت‌مان را آنجا بگذرانیم، عذر خواهی کند» (کوئیلو، ۱۴۰۳، الف: ۲۵)

۴. خداوند بی‌برنامه: خداوند، جهان را اگر بر اساس برنامه حکیمانه‌ای آفریده باشد، برای انسانی که جهان برای او خلق شده است، طرح و برنامه خواهد داشت. از آنجایی که در مکتب پائولو، خداوند چندان حکیمانه عمل نمی‌کند، تدبیری هم برای انسان راه یافته در این جهان ندارد. در این نگاه، خداوند برنامه مشخصی برای هدایت انسان ندارد. انسان خود می‌باید راه را بر اساس گام‌های خویش شکل دهد: «حال که معیاری وجود ندارد، نافرمانی و عصیان هم معنا ندارد. هرکس جایز است هرکاری بکند، خداوند او را خواهد بخشید. خداوند در نهایت، به همه کارهای ما راضی خواهد بود، حتی اگر بی‌جهت جنگ‌های صلیبی به راه انداخته شود و هزاران مسلمان کشته شوند و حتی اگر کلیسای قرون وسطی به اشتباه دادگاه تفتیش عقاید به راه اندازند و حتی اگر عیسی (ع) را بر صلیب کشند، خداوند همه را خواهد بخشید» (کوئیلو، ۱۴۰۱: ۱۶۸).

۱-۲- شریعت محوری در برابر شریعت‌گریزی

براساس مفهوم خداباوری و خدامحوری، می‌توان به تفاوت مهمی با موضوعیت شریعت محوری یا شریعت‌گریزی در اندیشه‌های این دو عارف قائل بود. بر این اساس، مولوی شریعت را بسان شمعی می‌داند که بی‌نور آن، سلوک در طریقت و رسیدن به حقیقت امکان‌پذیر نخواهد بود. نخستین رویکرد مولوی در قبال شریعت را می‌توان رعایت و تقید به ظاهر شریعت به شرط در نظر گرفتن هدف غایی آن دانست. بر این اساس مولوی شریعتمدارانی که صرفاً ظاهر شریعت را پذیرفته اما به عمق و کنه آن توجه و اعتنائی نکرده‌اند مورد عتاب و خطاب قرار می‌دهد: «شریعت همچو شمع است، ره می‌نماید و بی‌آن که شمع به دست آوری، راه رفته نشود و چون در ره آمدی، آن رفتن تو طریقت است و چون رسیدی به مقصود، آن حقیقت است» (مولوی، دیباچه دفتر

پنجم: ۷۲۶). نکته دومی که مولوی در خصوص مسأله شریعت مطرح می‌کند، التزام افراد شریعتمدار به انجام و اجرای صحیح و کامل آن است تا بتوان بر اساس شریعت، به انسان کاملی مبدل شد تا در نهایت به حقیقت دست یافت. بنابراین در اندیشه مولوی اقرار زبانی به شریعت داشتن اما در عمل عدم پایبندی به موضوعات و مسائل مهم و مورد تأکید شریعت صرفاً ادعایی بیش نخواهد بود:

این گواهی چیست اظهار نهان	خواه قول و خواه فعل و غیر آن
که غرض اظهار سر جوهر است	وصف باقی زین سبب بر معبر است

(مولوی، ۱۴۰۰، دفتر سوم: ۱۷)

قول و فعل بی تناقض بایدت	تا قبول اندر زمان پیش آیدت
--------------------------	----------------------------

(همان: ۱۸)

موضوع سوم مورد تأکید مولوی در رابطه با شریعت، انجام فرائض دینی و اعمال مرتبط با آن است. به عقیده مولوی هر یک از فرائض مورد تأکید شریعت کارکردی برای خلوص روح انسان و دور نمودن بسیاری از کژی‌ها از روح و جان است:

این نماز و روزه و حج و جهاد	هم گواهی دادن است از اعتقاد
این زکات و هدیه و ترک حسد	هم گواهی دادن است از سرّ خود

(همان: ۱۳)

نهایتاً آنکه از دیدگاه مولوی، شریعت انسان را با رعایت و انجام موارد فوق، به رستگاری و نجات خواهند رساند. البته مولوی تأکید می‌کند در راستای نیل به این هدف مهم، شریعت چند مسیر متوالی را در مسیر انسان قرار داده است که عبارتند از: تهذیب نفس، فارغ بودن از قید و بند امور جزوی، عدم دلبستگی به عالم محسوسات و دوری از تعلقات دنیوی و شب زنده داری و بیدار دل:

سست چشمانی که شب جولان کنند	کی طواف مشعل ایمان کنند؟
نکته های مشکل باریک شد	بند طبعی که ز دین تاریک شد
تا بر آراید هنر را تار و پود	چشم در خورشید نتواند گشود
همچو نخلی بر نیارد شاخ ها	کرده مو شانه زمین سوراخ ها

(همان، دفتر چهارم: ۳)

نهایت توجه و تقید مولوی به شریعت را می‌توان در وصیت نامه وی مشاهده نمود: «شما را سفارش می‌کنم به ترس از خدا در نهان و عیان و اندک خوردن و اندک خفتن و اندک گفتن. و کناره گرفتن از جُرْم‌ها و جریرت‌ها.

و روزه داشتن و نماز برپا داشتن و فرو نهادن هواهای شیطانی و خواهش های نفسانی و شکیبانی بر درستی مردمان و دوری گزیدن از همنشینی با نابخردان و سفلگان. و پرداختن به همنشینی با نیکان و بزرگواران. همانا بهترین مردم کسی است که برای مردم مفید باشد و بهترین گفتار، کوتاه و گزیده است و ستایش از آن خداوند یگانه است» (زمانی، ۱۴۰۳: ۶۷۸).

دیدگاه پائولو کوئیلو در رابطه با شریعت موضوعی چند بعدی و پیچیده است. وی در نخستین گام معتقد است که شریعت و دین ضرورتاً مبتنی بر عدم تقید به پرستش خداوند نیست بلکه می توان دیگر موجودات و حتی انسان را مورد پرستش قرار داد: «من دین را نحوه گروهی پرستی می دانم... آدم می تواند بودا، الله یا خدای مسیح را پرستش کند، فرقی نمی کند. برای من مذهب یعنی این و نه مجموعه ای از قراردادها و دستوراتی که به دیگران تحمیل شود» (کوئیلو، ۱۳۹۹: ۳۶). موضوع مهم دیگر در اندیشه دینی کوئیلو، قابلیت وی عدم هرگونه تقید و توجه به شاعر مورد توجه ادیان الهی است. وی با نگاهی انتقادی، ضمن در نظر گرفتن جنسیت مونث برای خداوند، شادی های گذرای این جهان را بهترین راهکار برای نیل به حقیقت و سعادت محسوب می کند. بنابراین شریعت مورد تأکید کوئیلو مبتنی بر مادینه پرستی است: «راز همه بدبختی های بشر در ادیان الهی این است که تا به حال خدایی نرینه، نامهربان، قانون گرا و حساب گرا را می پرستیده اند راه نجات در پرستش خدایی است که ما را از همه قیدها برهاند. خدای مادینه را با رقص و پایکوبی پرستش نمود و با حیات دوباره این خدا، جهان را آرام کرد.» (کوئیلو، ۱۴۰۰: ۲۶۹). کوئیلو در بهترین حالت، شریعت را نوعی نیایش جمعی پنداشته که بیشتر نوعی سرگرمی معنوی است تا راهکاری برای سعادت بشر. برخلاف مولوی، کوئیلو هیچگونه تقید و توجهی به رعایت مناسب و مناسک مذهبی و انجام تکالیف شرعی و دینی برای افراد قائل نیست به نحوی که از دیدگاه وی حتی یک فرد روسپی هم می تواند فردی با ایمان باشد. در داستان ماریا، قهرمان داستان فردی فاحشه است. کوئیلو در این داستان عامدانه تسلیم شدن ماریا در ارتباط جنسی را در چند جای داستان به «رویت نور» تعبیر می کند: «ماریا تسلیم شده بود و احساس می کرد که بیشتر از آن مقاومت فایده ای ندارد. گفت من نور دیدم» (کوئیلو، ۱۳۸۴: ۹۷). وی حتی در برداشتی دیگر، روسپی گری را عاملی برای تقرب به خداوند می پندارد: «روسپی گری تاریخی مقدس دارد که در بعضی از برهه ها، نزدیک شدن به خدا، مشخصه آن بوده است» (همان: ۲۴۴). نهایتاً آنکه کوئیلو عامل رستگاری را در پیروی از رهنمون های شریعت بلکه پیروی از ندای درونی دل می داند، خواه این ندای دل شیطانی باشید یا الهی. او مطلق تبعیت از ندای درون را اصالت می دهد و از آن به عامل کسب سعادت و رسیدن به کمال نام می برد، در حالیکه معیاری برای درستی آن تعیین نمی کند. همین عامل باعث شده که سرسپردگی به میل درون را با چشم و گوش بسته تجویز کند و آن را فرمان قلب بخواند. در

حقیقت او برای تشخیص اینکه این ندا شیطانی یا رحمانی است، معیاری قرار نمی‌دهد و برای او مهم نیست که ممکن است این الهام او را از سعادت حقیقی بازدارد، بلکه صرف اجابت بدون در نظر گرفتن فرجام آن مدح می‌شود (کوئیلو، ۱۴۰۱: ۱۷۷).

۲-۲- عشق معنوی در برابر عشق مادی

عشق از بنیادین‌ترین مبانی اندیشه‌ای مولانا است. تقریباً تمامی بخش‌های مثنوی به نحوی مستقیم و غیر مستقیم با مفهوم عشق پیوند خورده است. تأکید اصلی مولوی بر مفهوم عشق، عشقی الهی است. این عشق دارای شاخص‌ها و کارکردهایی است که در ذیل بدان خواهیم پرداخت. نخستین رویکرد مولوی در تبیین عشق آن است که عشق، مفهومی تعریف ناشدنی است. به بیانی دیگر، نمی‌توان تعریفی از عشق ارائه داد بلکه حالتی است که باید بدان دست یافت:

در ننگجد عشق در گفت و شنید
عشق دریایی است قعرش ناپدید
قطره‌های بحر را نتوان شمرد
هفت دریا پیش آن بحر است خرد
(مولوی، ۱۴۰۰، دفتر پنجم: ۲۷۳۲-۲۷۳۱)

مولوی در گام دوم، عشق را موهبت و عطیه‌ای الهی می‌پندارد که هستی‌بخش و وجودبخش است:
لذت هستی نمودی نیست را
عاشق خود کرده بودی نیست را
(همان، دفتر اول، ۶۰۶)

پاک الهی که عدم بر هم زند
مر عدم را بر عدم عاشق کند
(همان، دفتر پنجم: ۱۲۰۶)

البته بایستی به این نکته مهم توجه داشت که به عقیده مولوی، عرصه‌ای است که تهدیدات و خطرات خاص خود را دارد و بنابراین کسی که وارد این وادی می‌شود بایستی خطرات آن را شناخته و بجان و دل پذیرای آن باشد:

بس شکنجه کرد عشقش بر زمین
خود چرا دارد ز اول عشق کین
عشق، از اول چرا خونی بود
تا گریزد آنکه بیرونی بود
(همان: ۵۵۲)

با اینکه عشق دارای خطرهایی برای عاشق است؛ اما آثار و پیامدهایی که ورود در این عرصه به دنبال دارد، به جان خریدن این خطرها را توجیه می‌کند؛ از جمله اینکه هدف و مراد نهایی عاشق وصول به معشوق است که عشق این مهم را برای عاشق فراهم می‌آورد:

وز شکافش فرجه ای آغاز کن
کز جمال دوست سینه روشن است

(همان: ۱۰۶۷)

در خصوص کارکردهای عشق بایستی اذعان داشت مولوی عشق را عامل مهمی جهت رهایی از هوس می پندارد. بنابراین عشق مورد نظر مولوی نه تنها مادی گرایانه محسوب نمی شود بلکه عاملی مهم جهت رستن از بند هوا و هوس و در نهایت خلاص خواص است:

ورنه کی وسواس را بسته است کس

(همان، دفتر ششم: ۸۸۱)

کم بود آفت بود اغلب خلاص

(همان، ۶۲۲)

کارکرد دیگر عشق، در نگاه مولوی، از میان برداشتن فاصله میان عاشق و معشوق است. در این راستا، مولوی معتقد است که عاشق خود را به حدی به معشوق وابسته می پندارد که تمام هم و مساعی خود را جهت کاهش فاصله بکار می بندد تا در نهایت به وصل و لقاء معشوق دست یابد و در این راه تمامی مشقتها و مصایب را به جان و دل می خورد:

صبر من از کوه سنگین هست بیش

عاشقم بر زخم ها بر می تنم

این صدف پر از صفات آن در است

نیش را ناگاه بر لیلی زنی

در میان لیلی و من فرق نیست

(همان: ۲۹)

گفت مجنون من نمی ترسم ز نیش

منبلم بی زخم ناس «اید تنم

لیک از لیلی وجود من پر است

ترسم ای فصّاد (رگزن) گرفصدم کنی

داند آن عقلی که او دل روشنی ست

در نهایت، مهمترین کارکرد عشق از دیدگاه مولوی، وصل و لقاء با معشوق است:

جان گمان مبر که مرا درد این جهان باشد

به دوغ دیو درافتی دریغ آن باشد

مرا وصال و ملاقات آن زمان باشد

که گور پرده جمعیت جنان باشد

غروب شمس و قمر را چرا زبان باشد

به روز مرگ چو تابوت من روان باشد

برای من مگری و مگو دریغ دریغ

جنازه ام چو ببینی مگو فراق فراق

مرا به گور سپاری مگو وداع وداع

فروشدن چو بدیدی بر آمدن بنگر

لحد چو حبس نماید خلاص جان باشد

تو را غروب نماید ولی شروق بود

چرا به دانه انسانیت این گمان باشد

کدام دانه فرو رفت در زمین که نرست

(همان: ۴)

عشق در دیدگاه پائولو کوئیلو نیز مانند مولوی جایگاهی بسیار مهم و والا دارد. وی در میان ارزش‌ها عشق را از همه مفاهیم و ارزش‌ها بالاتر می‌داند و با صراحت به خاطرش از بسیاری از ارزش‌های دیگر چشم‌پوشی و در مورد آنها هنجارشکنی می‌کند، حتی معتقد است که ژرف‌تر از عشق چیزی وجود ندارد اما عشق مورد توجه و نظر کوئیلو کاملاً مادی‌گرایانه و مبتنی بر هوس افراد است، چنانکه در داستان زهیر، استر نیز از زندگی مشترک با همسرش خسته شده و از مردی دیگر - عشقی دیگر - برادر می‌شود و این مسأله، هیچ مانعی ندارد چون همه چیز مجاز است به جز قطع تجلی عشق. در نگاه کوئیلو عشق به عنوان توجیه‌گر زندگی عنوان می‌شود و بدترین سرنوشت هر کسی تنها زیستن و تنها مردن است، بدون عاشق شدن و بی‌معشوق بودن. کسی که عشق می‌ورزد، رستگار است. او که نه عشق می‌ورزد و نه معشوق است، محکوم است. کسی که در عشق، شادی می‌یابد، در خدا شادی می‌یابد؛ چرا که خدا عشق است. البته چیزی که در آثار وی مشهود است گره خوردن عشق با ارتباط جنسی آزاد و سایر لایابالگیری‌ها است که وی بین این دو ارتباطی ناگسسته ایجاد می‌کند:

۱. شهوت جنسی

کوئیلو معتقد است هرزگی‌های جنسی، بعد معنوی و عرفانی مهم و اثرگذاری دارند. وی درباره نقش نیروی جنسی در وصول به مقامات عالی عرفانی و معنوی می‌گوید: «روسپیگری؛ مقدس! کسب درآمد و در عین حال، نزدیک شدن به خدا! ... زنانِ معبدِ «ایشتار»، خود را در اختیار جوانان، شاهزادگان و شاهان می‌گذاشتند... و برای مشارکت با الوهیت، خود را عرضه می‌کردند» (کوئیلو، ۱۳۸۵: ۲۴۶).

۲. رقص و می‌خوارگی

از ویژگی‌های فردی و رفتاری انسان آرمانی کوئیلو، رو آوردن به رقص و باده‌نوشی است که در موارد بسیاری کوئیلو در داستان‌های خود درباره آن صحنه‌پردازی می‌کند. توصیف باده‌نوشی و مستی ناشی از خوردن شراب، کوئیلو را در فرازهای مختلف آثارش بر آن داشته که از میخانه، باده‌نوشی، شراب، الکل و میکده سخن به میان آورد و بدین وسیله اندیشه‌های خود را درباره شخصیت‌های داستانی‌اش بازتاب دهد که انسان معیار او به حساب می‌آیند. مهارت او در نویسندگی با اینها آمیخته شده است. اینک گوشه‌ای از این موارد را نقل می‌کنیم: «استاد ادامه داد: هرگز شرم نداشته باش، آنچه را زندگی به تو ارائه می‌دهد، بپذیر و سعی کن از جام‌هایی که پیش روی داری، بنوشی. تمام باده‌ها باید نوشیده شوند. برخی فقط یک جرعه و بقیه تمام تُنگ ... فقط کسی که باده تلخ

را چشیده باشد، باده خوب را می شناسد.» (کونیلو، ۱۳۹۸: ۲۱۵). کونیلو در خصوص رقص و موسیقی معتقد است که این دو ابزاری برای ورود به عالم خلسه و وسیله ای برای عبادت و پرستش خدا هستند. وی در واقع رقص و موسیقی را عامل تقرب به خدا معرفی می کند و آن را وسیله آموزش گناهان برمی شمارد: «چشم هایم را بستم و گذاشتم موسیقی با من نیز بیامیزد، روحم را از ترس ها و گناهان بشوید. اندک اندک متوجه شدم که موسیقی فرایم گرفت، انگار زنده بود و می توانست مرا هیپنوتیسم کند ... موسیقی حالم را بهتر کرد، روحم را شاد کرد، مرا به دورانی برد که خدا به من نزدیک تر بود و کمکم می کرد.» (کونیلو، ۱۴۰۳، ب: ۳۵).

۲-۳- معادباوری در برابر تناسخ پذیری

مولوی یکی از بزرگترین عرفای است که در اشعار و آثار عرفانی خود توجه شایانی به مفهوم مرگ، معاد و برانگیختگی نموده است. در این رابطه مولوی، ابتدای بحث معاد را با بحث پیرامون حدوث عالم بیان می کند. از دید وی، تغییر و تبدل احوال جسم دلیل بر حدوث آن است و این حدوث را نشانه وجود عالمی دیگر می داند:

چيست نشانی آنک هست جهانی دگر	نو شدن حالها رفتن این کهنه ها است
روز نو و شام نو باغ نو و دام نو	هر نفس اندیشه نو نوخوشی و نوغنا است
نوز کجا می رسد کهنه کجا می رود	گر نه وراى نظر عالم بی منتها است

(مولوی، ۱۴۰۰: ۷۹۰۵)

وی در ادامه با اقتباس از آیات الهی و احادیث نبوی (ص) حرکت این عالم را به سمت کمال می داند به این معنا که همه موجودات حرکت رو به کمالی را آغاز کرده اند تا به غایت حقیقی خود که معاد است برسند:

این بهار نوز بعد برگریز	هست برهان وجود رستخیز
در بهار آن سرها پیدا شود	هرچه خورده است این زمین رسوا شود
بردمد آن از دهان و از لبش	تا پدید آرد ضمیر و مذهبش
سر بیخ هر درختی و خورش	جملگی پیدا شود آن بر سرش

(همان، دفتر پنجم، ۳۹۴۲-۳۹۴۵)

وی نه تنها در تبیین و اثبات معاد به شیوه خود کوشیده است، بلکه حتی در بیان کیفیت آن نیز از طریق تشبیه معقول به محسوس می کوشد جسمانی بودن معاد را به نحو متقن و محکم ثابت کند. وی در این رابطه از نمونه تمثیلی داستان عزیر از قرآن کریم استفاده نموده است. از داستان هایی که در قرآن کریم برای اثبات جسمانی بودن رستاخیز استفاده شده است، داستان میراندن و زنده کردن عزیر است که متکلمان و فلاسفه نیز به آن استناد

می‌کنند. مولانا از این قصه روایتی به منظور روشنگری جسمانی بودن معاد می‌سازد. وی برای نزدیک کردن مفهوم قیامت به ذهن مخاطب و جمع شدن اجزا پس از تفرق آن می‌گوید:

هین عَزیرا در نگر اندر خَرَت	که بیوسید است و، ریزیده، بَرَت
پیش تو گرد آوریم اجزاش را	آن سر و دُمّ و، دو گوش و، پا را
دست نئی و جزو بر هم می‌نهد	پاره‌ها را اجتماعی می‌دهد
در نگر در صنعت پاره‌زنی	کو همی دوزد کهن بی سوزنی
ریسمان و سوزنی، نی وقت خَزَر	آنچنان دوزد که پیدا نیست درز
چشم بگشا، حشر را پیدا بین	تا نماند شبهات در یوم دین
تا ببینی جامعی‌ام را تمام	تا نلرزی وقتِ مردن زاهتمام
همچنان که وقت خفتن ایمنی	از فوات جمله حس‌های تئی
بر حواس خود نلرزی وقت خواب	گرچه می‌گردد پریشان و خراب

(همان، دفتر پنجم: ۱۷۶۲-۱۷۷۱)

نهایتاً آنکه مولوی، معاد را تجلی تحقّق عینی انسان کامل می‌پندارد. بر این اساس، به عقیده مولوی هنگامی که بشر بمیرد و به صفات الهی زنده شود، آنگاه قیامت محقق خواهد شد. در این نگاه، مولوی معاد را به تولد دوم تعبیر کرده است.

زو قیامت را همی پرسیده‌اند	ای قیامت تا قیامت راه چند؟
با زبان حال می‌گفتی بسی	که ز محشر حشر را پرسد کسی؟
همچنان که مرده‌ام من قبل موت	ز آن طرف آورده‌ام این صیت و صوت
پس قیامت شو قیامت را بین	دیدن هر چیز را شرط است این
تا نگریدی او ندانی اش تمام	خواه آن انوار باشد یا ظلام

(همان، دفتر ششم: ۷۵۰-۷۵۷)

پائولو کوئیلو به رغم آنکه کاتولیک بوده و طبق آیین مسیحیت و دیگر ادیان ابراهیمی بایستی اساساً طرفدار مباحث مرتبط با معاد باشد، اما از پیروان تناسخ محسوب می‌شود. تناسخ به این معناست که روح انسان پس از مرگ در قالب بدن موجودی دیگری به زندگی خود ادامه می‌دهد و این چرخه همواره ادامه می‌یابد. وی در رمان بریدا به مفهوم تناسخ توجه زیادی نشان داده است. وی در دیباچه این کتاب را اینگونه آغاز نموده است: «من ده هزار سال پیش به دنیا آمدم؛ و در این دنیا هیچ چیز نیست قبلاً شناخته باشم» (کوئیلو، ۱۴۰،

ب: ۱۳) وی نخستین علت پذیرش تناسخ را وجود عشق می‌داند. به نظر او عشق حاصل پیوند نیمه‌های انسان‌هاست. در اندیشه او هر انسانی در حال تناسخ به دو نیمه و یا چند نیمه تقسیم می‌شود. هر گاه این دو نیمه به هم پیوندند، عشق حاصل می‌شود. «در هر زندگی این مسئولیت اسرارآمیز را برعهده داریم که دست کم با یکی از بخش‌های دیگر دوباره ملاقات کنیم. عشق اعظم که آنها را جدا کرده، با عشقی راضی می‌شود که این دو نیمه را دوباره با هم یگانه می‌کند» (همان: ۱۱۰). دلیل دوم پذیرش تناسخ از سوی کونیلو، ابدی بودن ارواح است. به نظر وی ابدی بودن روح انسان به این معنا خواهد بود که پس از مرگ در کالدهای دیگری جای گیرد. انسان از آن رو ابدیت دارد که نمادی از خداوند است و برای همین است که از میان زندگی و مرگ‌های بسیاری عبور می‌کند (همان: ۷۷).

۲-۴- عقل گرایی در برابر عقل ستیزی

به عقیده مولانا عقل بر دو قسم است: نخست عقل جزء و دوم؛ عقل کل. مراد از عقل جزئی عقلی است که بیشتر افراد بشر کم و بیش در آن شریک‌اند و با آن به تحصیل و کسب علوم تجربی می‌پردازند. اما برای درک حقایق امور و اشیاء کافی نیست. چرا که در معرض آفت وهم و گمان است و همین ظن و وهم است که با عقل می‌آمیزد و پایه استدلالات عقلی را سست و واهی می‌کند. اما عقل کل، عقلی است که به ماهیت اشیا و امور می‌پردازد و همراه با یقین و آرامش قلبی است. عقل جزوی می‌بایست با این عقل که البته خاص مقربان بارگاه الهی است در آمیزد تا به برکت آن متبدل به عقل کلی شود:

چشم حس همچون کف دستت و بس	نیست کف را بر همه او دست رس
چشم دریا دیگر است و کف دگر	کف بهل و ز دیده دریا نگر
جنبش کف‌ها ز دریا روز و شب	کف همی بینی و دریا نی؟ عجب!
ما چو کشتی‌ها بهم بر می‌زنیم	تیره چشمیم و در آب روشنیم
ای تو در کشتی تن رفته بخواب	آب را دیدی نگر در آب آب

(مولوی،)

به طور کلی، فهم مفهوم عقل و کارکرد آن در اندیشه مولوی بسیار مهم و جایگاهی دوسویه و دوگانه دارد. اگر در تعریف عقل، آن را به مثابه نیرویی کامل و جامع قلمداد نماییم که دائماً در حال پرس‌وجو و کنجکاوی کردن است و ادعا می‌کند که از عهده فهم تمام مسائل بر می‌آید؛ مولانا با چنین عقلی مخالف است، به این دلیل که اموری مانند عشق در این عالم وجود دارند که عقل قادر به فهم آنها نیست؛ پس اگر عقل ادعا کند که به تمام پرسش‌های جهان می‌تواند پاسخ دهد، مولانا این عقل را نقد می‌کند و بر این باور است که عقل باید حد خود

را بشناسد و بداند که تا مرحله‌ای کارایی دارد و پس از آن کاره‌ای نیست. اگر عقل را به عنوان نیرویی در نظر بگیریم که دائماً در حال محاسبه سود و زیان است و هیچ‌گاه به پاک‌بازی و از خودگذشتگی نمی‌اندیشد؛ مولانا این نوع عقل را نیز نمی‌پذیرد. اما برخی دیگر از معانی عقل هستند که مولانا نه تنها آنها را می‌پذیرد، بلکه آنها را از مهم‌ترین معیارهای رشد معنوی انسان می‌داند. جهت درک بهتر معنای عقل از نظر مولانا، می‌توان به یکی از داستان‌های مثنوی با عنوان «صیادان و سه ماهی» اشاره داشت. در این داستان چند صیاد از کنار آبگیری عبور می‌کنند و سه ماهی را در آن می‌بینند، یکی از این سه ماهی که بسیار باهوش است، متوجه قصد ماهی‌گیران می‌شود و همان موقع تصمیم می‌گیرد که از آبگیر خارج شده و خود را به دریا برساند و روز بعد که صیادان می‌آیند، ماهی دوم متوجه می‌شود که اشتباه کرده است که همراه ماهی اول به سوی دریا نرفته است و تصمیم می‌گیرد، از آن ماهی پیروی کند و راه او را در پیش بگیرد. ماهی دوم زیرکانه خود را به مردن می‌زند و نجات می‌یابد، ولی ماهی سوم به دام صیادان می‌افتد. مولانا در تحلیل این داستان می‌گوید: «ماهی اول نماد انسان‌های عاقل، ماهی دوم نماد انسان‌های نیم‌عاقل و ماهی سوم نماد انسان‌های جاهل است». (مولوی،)

از ویژگی‌های آثار کونلیو بی‌اعتنایی به عقل، اندیشه و خردورزی است. توجه و تأکید کونلیو در داستان‌هایش همواره بر عشق و قلب آدمی است. او حتی از عشق به عنوان عطیه برتر، یاد می‌کند و عقیده دارد این قلب انسان است که راهنمای مناسبی بوده و باید به فرمان آن گوش سپرد. در واقع، عقل، تفکر و استدلال در اندیشه‌ی کونلیو در برابر عشق، اعتبار و جایگاهی ندارد، زیرا وی عشق را فراتر از هر چیزی حتی عقل می‌داند. در نظر کونلیو، نیازی به عقل سنجش‌گر نیست زیرا عشق، هرگز خطا نمی‌کند و زندگی تا زمانی به خطا نمی‌رود که عشق باشد. کونلیو اعتقاد دارد قلب همه چیز را می‌داند، پس باید به ندای قلبمان گوش دهیم و از فرمانی که او می‌دهد، پیروی کنیم (کونلیو، ۱۳۹۸: ۱۲۴). وی حتی از این هم فراتر می‌رود و ابراز می‌دارد که در زندگی لحظاتی وجود دارد که باید کورکورانه به حس اشراق خودمان اعتماد کنیم چراکه اشراق، الفبای خداوند است. بنابراین، انسان‌ها با همین حس اشراق می‌توانند راه خود را بیابند و نیازی به عقل و راهنمایی آن ندارند.

هرچند کونلیو، ملاک و میزان همه چیز را عشق می‌داند و زندگی را تا زمانی که عشق در آن حضور داشته باشد، مصون از خطا می‌داند، اما او خود به این سخن، چندان پایبند نمانده و در داستان زهیر، اعتراف می‌کند که عشق نسبت به زن اول، دوم و سومش به خطا رفته بوده و آنها نیمه‌گمشده‌ی وی نبوده‌اند (کونلیو، ۱۳۸۴: ۲۶).

همچنین با وجود اینکه کونلیو، قلب انسان را میدان نبرد فرشتگان و شیاطین می‌داند اما در عین حال، هیچ ملاکی برای ارزیابی ندای قلب و اشراق به خوانندگان خود، ارائه نمی‌دهد و تنها بیان می‌دارد که به حس اشراق خود، اطمینان کنند و از فرمانی که قلبشان می‌دهد پیروی کنند.

نتیجه گیری

اساساً عرفان، نوعی روش برای رسیدن به حقیقت است؛ و با این فرضیه بنا شده است که عقل و حواس پنجگانه، به دلیل خطاهای ادراکی، قابل اتکا نیستند و به تنهایی، قادر به درک حقیقت نیستند؛ و از این رو، به نوعی تلاش برای درک به واسطه سلوکی خاص در پی حقایق نیاز است که به آن عرفان می گویند. بر این اساس، عرفان اسلامی نوعی روش معرفت و جهت نیل به حقیقت است که بر اساس شریعت اسلامی محقق می شود. در عرفان اسلامی اصول کلی عرفان همچون زهد و پارسایی، بی اعتنایی به امور دنیوی امری پسندیده و مایه خشنودی حق و عاملی جهت قرب خداوند و سبب وصول او و نیل به مقامات برتر تلقی می شود مشروط بر آنکه چنین مسائلی مبتنی بر اساس آداب و رسوم مطرح شده در شریعت باشد. نکته مهم آنکه عرفان به جز نحله های مذهبی (اعم از عرفان یهودی، مسیحی و اسلامی) نحله های غیر مذهبی دیگری را نیز شامل می شود که عمدتاً مرتبط با دوران متأخر بوده و با عنوان عرفان های نوظهور از آن یاد می شود. چنین عرفان هایی از منظر نیل انسان به آرامش و سعادت، با عرفان سنتی کاملاً همسو است؛ اما رویکردهای نیل به چنین سعادت در دو عرفان کاملاً مختلف و بعضاً متضاد است. در عرفانهای نوظهور اولاً محوریت مطلق، خداوند نیست، بلکه موضوع سعادت، آرامش و لذت انسانی نکته کلیدی محسوس می شود. دوم در چنین عرفان هایی مذهب و شریعت اساساً فردی و منزوی تلقی شده و به عبارتی مذهب و شریعت یک راهنمای جامع و کامل جهت نیل به سعادت محسوب نمی شود. نکته مهم دیگر آنکه بر مبنای عرفان های نوظهور، عقل گریزی محسوسی در افعال و کردار بشر ملاحظه می شود. به طور کلی در عرفانهای نوظهور، اساس و مبنای مشخصی جهت نیل به سعادت وجود ندارد و رستگاری بشر در سپری نمودن روزگار مبتنی بر شادی، لذت، توجه به امور دنیوی و انزوای عقل و شریعت است.

بر این اساس، هدف اصلی پژوهش حاضر، بررسی تطبیقی جایگاه خداوند و انسان در عرفان اسلامی و عرفان های نوظهور با تکیه بر آثار مولانا و پائولو کونیلو بوده است. در واقع پژوهش حاضر مولوی را نماینده عرفان اسلامی و پائولو کونیلو را نماینده عرفان نوظهور در نظر گرفته است تا بر این اساس بتواند تحلیلی جامع از جایگاه خداوند و انسان در این دو مکتب عرفانی ارائه نماید.

یافته های پژوهش نشان داد، خداوند در اندیشه مولوی، خدایی توانمند، حکیم، قدرت مطلق، خیر برتر و نامتناهی است که تمامی عناصر خلقت را از روی نظمی دقیق و با هدفی مشخص خلق و با تدبیر و حکمت آن را اداره می کند و همواره نظر رحمت و لطف خود را به تمامی مخلوقات خود روا می دارد، اما خداوند در اندیشه عرفانی کونیلو، خدایی است خطرناک، ظالم، بی حکمت و بی برنامه. بنابراین از دیدگاه کونیلو، خداوند نه تنها

عامل خیر مطلق و تنها منبع حکمت محسوب نمی‌شود بلکه بعضاً با اشتباهات بزرگ و نابخشودنی خود، عامل رنج و تباهی بسیاری از انسان‌ها شده است. در خصوص موضوع شریعت، مولوی دین و شریعت را به مثابه چراغ راهی برای رستگاری بشر تلقی نموده که البته اظهار لفظی تقید و تعهد به شریعت کافی نبوده بلکه بایستی در اعمال و رفتار بشر تجلی یابد. بنابراین شریعت نقشه راهی جامع جهت انجام فرایض و مناسک دینی بوده تا افراد کارکردهایی همچون شهوت، پیروی از نفس و تباهی را وانهاده و به رستگاری و سعادت دست یابند. دیدگاه کونیلو در خصوص شریعت کاملاً فردگرایانه و مبتنی بر منفعت و لذت فردی است. در واقع کونیلو معتقد است شریعت جای هیچگونه محدودیت و معذوریتی نیست بلکه حتی با شهوت، روابط غیراخلاقی، شعر و شراب هم می‌توان به سعادت رسید. بنابراین شریعت مورد نظر وی تابع هیچگونه ضوابط اخلاقی و مذهبی نیست. موضوع مهم دیگر بررسی مفهوم عشق در اندیشه مولوی و کونیلو است. هر دوشخصیت برای عشق جایگاهی بسیار والا قائلند. در دیدگاه مولوی، عشق مبنایی الهی و جهت نیل به معشوق حقیقی و معنوی است؛ اما عشق مورد نظر کونیلو کاملاً مادی‌گرایانه، مبتنی بر شور و شغف لذات حیات دنیوی بشر است. در واقع عشق مورد نظر مولوی، عامل اصلی رهایی انسان از هوی و هوس و عامل اصلی پایان فراق عاشق و معشوق محسوب می‌شود؛ اما عشق مورد نظر کونیلو، مبتنی بر هر عامل و ابزاری است که بتواند شور و شغف و شادی را در افراد پدیدار نماید؛ خواه این ابزار اخلاقی باشد یا غیراخلاقی؛ الهی باشد یا شیطانی. مسأله پنجم مورد بحث و تطبیق در اندیشه مولوی و کونیلو، موضوع معادباوری است. بر این اساس مولوی ضمن ایمان قلبی و راسخ به موضوع معاد معتقد است مرگ و برانگیختگی انسان‌ها بر اساس مبنای عقلی و روایات دینی و قرآنی کاملاً محقق خواهد شد، بنابراین مرگ نه تنها پایان حیات بشر نبوده بلکه با وقوع معاد و برانگیختگی انسان‌ها، وصل و لقای معشوق و حقیقی محقق و رستگاری واقعی صورت خواهد پذیرفت. کونیلو اما به رغم مسیحی بودن، اعتقادی به معاد نداشته و از حامیان اندیشه تناسخ است و معتقد است که انسانها پس از مرگ و نیستی در قامت بشری دیگر به حیات باز خواهد گشت. نهایتاً در خصوص موضوع عقل‌گرایی شاید در نگاه نخست شاید بتوان مولوی را از دشمنان عقل‌گرایی محسوب نمود؛ اما واقعیت این است مولوی دشمن عقل‌گری و از حامیان جدی عقل کل می‌باشد. عقلی که به عقیده وی به ماهیت اشیا و امور می‌پردازد و همراه با یقین و آرامش قلبی است. اما کونیلو از منتقدین جدی هرگونه عقل، اندیشه و خردورزی است. توجه و تأکید کونیلو در داستان‌هایش همواره بر عشق، شهود و قلب آدمی است. او حتی از عشق به عنوان عطیه برتر، یاد می‌کند و عقیده دارد این قلب انسان راهنمای مناسبی بوده و باید به فرمان آن گوش سپرد. در واقع، عقل، تفکر و استدلال در اندیشه‌ی کونیلو در برابر عشق، اعتبار و جایگاهی ندارد، زیرا وی عشق را فراتر از هر چیزی حتی عقل می‌داند.

منابع

- ابن ترکه اصفهانی، صائن الدین. (۱۴۰۰). تمهید القواعد. تهران بوستان کتاب.
- احمدی، روح الله و ایزدی، جهانبخش. (۱۴۰۲). «آسیب شناسی هویتی عرفان های نوظهور». *مطالعات بین رشته ای دانش راهبردی*، ۱۳(۵۰)، ۱۷۱-۱۹۵.
- استاسنباک، آنتونی. (۱۴۰۱). پدیدارشناسی و عرفان. ترجمه منیژه طلیبعه بخش، تهران: علمی.
- اسماعیلی، مسعود. (۱۴۰۲). ماهیت معرفت عرفانی. تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- افراسیابی، زهرا؛ کریمی نیا، محمد مهدی و انصاری مقدم، مجتبی. (۱۴۰۱). «بررسی انتقادی عرفان پائولو کوئیلو با نگاهی به نهج البلاغه». *پژوهش و مطالعات علوم انسانی*، ۴(۳۷)، ۱-۱۲.
- تقوی، سید حسین. (۱۴۰۱). «نگاه تطبیقی و مقارنه ای به عرفان اسلامی و عرفان های نوظهور». *پژوهش های اعتقادی و کلامی*، ۱(۱۲)، ۸۴-۶۷.
- جعفری، فرشته. (۱۴۰۱). آیین گنوسی و عرفان اسلامی. چاپ سوم، تهران: عطایی.
- حسن امین، حسن. (۱۳۹۸). وحدت وجود در فلسفه و عرفان اسلامی. تهران: بعثت.
- حسن زاده آملی، حسن. (۱۳۹۸). انسان در عرف و عرفان. چاپ چهاردهم، تهران: سروش.
- حکمت، نصرالله. (۱۳۹۸). متافیزیک ابن سینا. تهران: الهام.
- زمانی، کریم. (۱۴۰۳). شرح جامع مثنوی معنوی (دفتر اول). تهران: اطلاعات.
- شایگان، داریوش. (۱۴۰۲). آیین هندو و عرفان اسلامی. چاپ هفتم، تهران: فرزانه روز.
- عروج نیا، پروانه. (۱۴۰۰). مفهوم حکمت در تصوف و عرفان اسلامی. تهران: هرمس.
- فضل، علی. (۱۴۰۰). جستارهایی در فلسفه عرفان. تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- کاشانی، عبدالرزاق. (۱۳۹۶). اصطلاحات صوفیه. چاپ پنجم، تهران: مولی.
- کاظمی، مرضیه و میرباقری فرد، سید علی اصغر. (۱۴۰۲). «تحلیل و بررسی تطبیقی انسان شناسی در آراء مولوی و ابن عربی». *ادیان و عرفان*، ۵۶(۱)، ۹۴-۷۵.
- کوئیلو، پائولو. (۱۴۰۳ الف). ورونیکا تصمیم می گیرد بمیرد. ترجمه بهناز سلطانی، تهران: مجید.
- کوئیلو، پائولو. (۱۴۰۳ ب). کنار رودخانه پیدرا نشستم و گریه کردم. ترجمه حسین نعیمی، تهران: ثالث.

- کوئیلو، پائولو. (۱۴۰۲ الف). کوه پنجم. ترجمه حسین نعیمی، تهران: ثالث.
- کوئیلو، پائولو. (۱۴۰۲ ب). بریدا. ترجمه مریم کشفی، تهران: عطر کاج.
- کوئیلو، پائولو. (۱۴۰۱). شیطان و دوشیزه پریم. ترجمه بهناز سلطانیه، تهران: مجید.
- کوئیلو، پائولو. (۱۴۰۰). ساحرة پورتوبلو. ترجمه سجاد صامت، تهران: تیسرا.
- کوئیلو، پائولو. (۱۳۹۹). اعترافات يك سالک. ترجمه دلارا قهرمان، تهران: بهجت.
- کوئیلو، پائولو. (۱۳۹۸). راهنمای رزم آور نور. ترجمه ایلیا حریری، تهران: مکتوب.
- کوئیلو، پائولو. (۱۳۸۵). یازده دقیقه. ترجمه کیومرث پارسای، تهران: نی نگار.
- کوئیلو، پائولو. (۱۳۸۴). زهیر. ترجمه آرش حجازی، تهران: صدای معاصر.
- ماری شیمل، آنه. (۱۴۰۱). تصوف؛ مقدمه‌ای بر عرفان اسلامی. ترجمه شاهرخ راعی، تهران: حکمت.
- مطهری، مرتضی. (۱۴۰۲). کلیات علوم اسلامی ۲؛ کلام-عرفان-حکمت عملی. چاپ پنجاه و سوم، تهران: صدرا.
- مولوی، جلال الیدن. (۱۴۰۰). مثنوی معنوی. چاپ دوازدهم، تهران: ققنوس.
- وحیدی، احمد نور و آذر مکان، حشمت الله. (۱۴۰۱). «بررسی تطبیقی عرفان مولوی و جبران خلیل جبران». الهیات هنر، ۱۴۰۱ (۲۲)، ۱-۲۵.
- همتی، همایون. (۱۴۰۱). عرفان عصر جدید. تهران: نامک.
- یاری، سیمین. (۱۴۰۰). تاثیر پذیری عرفان و تصوف اسلامی از مکاتیب فلسفی هندی. عدم، منشاء هستی. تهران: جوینده.
- یشربی، یحیی. (۱۳۹۹). عرفان نظری؛ تحقیقی در سیر تکامل و اصول و مسائل تصوف. تهران: بوستان کتاب.